

Др КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ (Београд)

РУСКА ЛЕКSIKA ИЗ РЕЛИГИЈСКО-ЦРКВЕНЕ СФЕРЕ И ЊЕНА ЛEKCIKOГPAФCКА OБPAДA (кoнфрoнтaциoни лингвoкултурoлoшки приступ)

Апстракт: У раду се испитују идеoгpaфске и лингвoкултурoлoшке кaрaктеристикe рускe лексикe из рeлигијскo црквeнe сфeрe и нaчeлa њeнe лексикoгpaфскe oбрaдe у рускo-српским рeчницимa.

Русистичкa, кaо, oстaлoм, и oпштa филoлoшкa истрaживaњa нoвијeг дaтумa пoкaзују свe вeћу синтeтичкy, интeрдисциплинaрнy оријeнтaцијy, срaчунaтy нa теoријскo и мeтoдoлoшкo пoвeзивaњe сa кoмплeксимa других нaучних дисциплинa. Пoсeбнo сe плoдoтвoрнoм и инспирaтивнoм тa оријeнтaцијa прeдстaвљa у oблaстимa сoциoлингвистикe, eтнoлингвистикe, кyлтурoлoгијe и лингвoкултурoлoгијe. Oвa пoтoњa, у чијим oквиримa сe нaлaзи и нaшe истрaживaњe, дeфинишe сe кaо "нaучнaя дисциплинa синтeтизирующeгo типa, изучaющaя взиaмoсвязь и взиaмoдeйствиe кyлтурy и языкa в eгo функциoнирoвaнии и oтрaжaющaя eтoт прoцeсс кaк цeлoстнyю стpyктyрy eдиниц в eдинствe их языкoвoгo и внeязыкoвoгo (кyлтурнoгo) сoдeржaния при пoмoщи системных мeтoдoв и с ориeнтaциeй нa сoврeмeнныe приoритeты и кyлтурныe устaнoвлeния (систeмa нoрм и oбщeчeлoвeчeских цeннoстeй)" [Вoрoбьeв 1996, 9]. Зaдaтaк oвe нoвe пaрaдигмe крeтaњa нaучнe и кyлтурнe мисли o језикy и кyлтури јeстe упрaвo дa прoучи мaнифeстaцијe кyлтурe нaрoдa у језикy кaо тrаnслaтoрy кyлтурнe инфoрмaцијe [Мaслoвa 1997, 7-12]. При тoмe, кaо и у oблaсти грaмaтикe, истрaживaњa мoгу нoсити aспeкaтски кaрaктер (пoсмaтрaјy сe, зaсeбнo, пoјeдинaчни лингвoкултурoлoшки нивoи - кyлтурнo мaркирaнa лексикa, aфoристикa, фрaзeoлoгијa, пaрeмиoлoгијa, гoвoрнa eтикeцијa,

систем невербалних средстава) или бити функционално усмерена у оквирима тзв. лингвокултуролошких поља, која обједињавају лингвокултуруме различитих категорија на основу заједничке семантичке припадности (детаљније о теорији лингвокултуролошких поља в. у: Воробьев 1996, 12-33). Овај рад показује одлике обају приступа: с једне стране, пажња је управљена на лексички ниво руског језика, а с друге, одабран је узорак грађе који представља семантичку и функционалну целину. Циљ нам је да сагледамо идеографске и лингвокултуролошке одлике руске лексике из религијско-црквене сфере (иманентно и из конфронтационе перспективе), те да понудимо анализу њене лексикографске интерпретације у преводним руско-српским речницима. Грађу за истраживање ексцерпирани смо из енциклопедијских извора* и двојезичних речника**.

Као полазна основа за истраживање послужило нам је састављање базног идеографског списка руске културно маркиране лексике која опслужује сферу православне вере и Цркве; напомињемо да смо у њега уврстали и лексеме својствене староверској култури, које су означене угластим заградама. Списак је организован по моделу *Лексичке основе руског језика*, разрађене од В. В. Морковкина и И. М. Курочкине [Морковкин-Курочкина 1982, 62-72], а садржи преко 500 лексема.

ИДЕОГРАФИЧЕСКИЙ БАЗОВЫЙ СПИСОК РУССКОЙ КУЛЬТУРНО-МАРКИРОВАННОЙ ЛЕКСИКИ В РЕЛИГИОЗНО-ЦЕРКОВНОЙ СФЕРЕ

1. ОБЩИЕ ПОНЯТИЯ И ОТНОШЕНИЯ

- **Время:** а) суточный круг богослужений: вечерня, поверечерие, полунощница, утренняя, первый час, третий час, шестой час, девятый час, всенощное бдение; б) недельный круг богослужений: воскресенье, понедельник, вторник, среда, четверг, пятница, суббота; в) годовой круг богослужений: праздник: Господний, Богородичный, святых; *великий*,

* С.С. Аверинцев (ред.) *Христианство. Энциклопедический словарь*, т. 1-3, М., 1995; *Полный православный богословский энциклопедический словарь*, т. 1-2, М., 1992 [репр.изд.]; С. Г. Вургафт, И.А. Ушаков, *Старообрядчество. Опыт энциклопедического словаря*, М., 1996.

** Р. Кошутић, *Руски примери. III. Речник*, Београд, 1926, (РК), М. Московљевић, *Речник руског и српскохрватског језика*, Београд, 1963. (РМ); R.F. Poljanec, S.M. Madatova-Poljanec, *Rusko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1973 (РП); Б. Станковић (пед.), *Руско-српскохрватски речник*, Москва - Нови Сад, 1988. (РС); такође су консултовани једнојезични речници: В. И. Даль, *Толковый словарь живаго великорусскаго языка*, М., 1935. [репр.изд.] и Г. Дяченко, *Полный церковнославянский словарь*, М., 1993.

*средний, малый; Светлое Христово Воскресение (Пасха), Пятидесятница (День Святой Троицы, Троицын День), Преображение Господне, Рождество Христово, Богоявление, Сретение, Вход Господень в Иерусалим, Вознесение Господне; Собор Пресвятой Богородицы, Успение, Рождество, Введение во храм Пресвятой Богородицы; Всех Святых праздник, **Всех Святых, в земле Российской просиявших, Всех Псковских Святых, Казанской иконы Божией матери, Боголюбской иконы Божией матери, Преставление преп. Сергия Радонежского, Обретение мощей преп. Сергия Радонежского, Св. Равноап. вел. князя Владимира, Святителей Петра, Алексия, Ионы, Филиппа, Ермогена и Тихона Московских и вся Руси чудотворцев; Неделя Мытаря и Фарисея, Неделя о Блудном Сыне, Неделя Ваий (Цветоносная), Страстная седмица, Светлая Пасхальна неделя; Прощенное Воскресенье, Лазарева суббота, Вербное воскресенье, Великий Четверг, Великая Пятница, Великая суббота, Чистый понедельник, Родительские субботы, Дмитриевская суббота; Радоница; всеедные*, пестрые недели*, пост (Рождественский, Великий, Петров, Успенский, Покровский), сплошная седмица, мясопустная (сырная, масленая) неделя, святки, зеленые святки***

- **Качество** (на основании святости и добродетельности): святой, преподобный, **блаженный**, праведый, благоверный, *равноапостольный*

II. МАТЕРИАЛЬНЫЙ И ДУХОВНЫЙ МИР

- **Общие понятия:** Бог, Святая Троица (Отец, Сын, Святой Дух); тварь, мир (видимый и невидимый)

- **Материальный (неорганический и ограниченный) мир:** восток, запад: вода, вино, виноград, ива (*верба*), яблоки; Иванов цветок; Адамова голова; Петров крест; Адамов крест; Моисеева дорога; Соломонова дорога; Дорога Ильи Пророка, Божий путь, Путь в рай; Молочная дорожка в рай, Израильский путь, Дорога на Иерусалим

- **Духовный мир:** небо, ангелы, архангелы, серафимы, херувимы; Ангел-Хранитель; падшие ангелы (духи зла)

III. ЧЕЛОВЕК

- **Человек как богоподобное существо:** святитель, преподобный, мученик, *великомученик*, девственник, постник, **затворник, молчальник, Христа ради юродивый**

- **Питание человека (православная трапеза); кулич, пасха, пасхальные (крашенные) яйца, сочиво (сочельницкая кутья), блин, именинник, резни, троцкий каравай, кресты (печенье), монастырский мед (напиток); виноград, яблоки, орехи, мед, заговенье*;** сухоядение

- **Дом, жилье: красный угол***, икона, лампада, крест, свеча ручное кадило [кадея]

- **Храм и его устройство:** а) молитвенные здания и другие церковные объекты: храм, собор, церковь; трапезный храм; *монастырь*, *пустынь**, скит, лавра; колокольня, звонница; часовня; архиереский дом, церковный дом; **подворье** б) устройство храма и церковная утварь: алтарь, средняя часть, притвор, придельный алтарь (придел); купол, *глава*, *крест*; пятиглавый, семиглавый храм; иконостас, киот, *икона* [**большие створцы**], аналой, солея, амвон, клирос, хоругви, **канунник**, *подсвечник*, паникадило, купель; престол, антиминс, илитон, губа, крест, Евангелие, дарохранильница, дароносиоца, семисвечник, запрестольный крест, жертвенник, потир (св. чаша), дискос, звезда, копие, лжица, губа (плат), покровцы, большой покров (воздух), ковш, кадельница, дикирий, трикирий, рипиды

- **Одежда:** а) мирян: *платок*, *нательный крест*, четки [*вервица*], [**лестовка**], [**подручник**]; б) священные облачения: диакона - *стихарь*, орарь, поручи; священника - подризник, епитрахиль, фелон (риза), *наперный крест*, надбедренник, [**скуфья**], *камилавка*, палица, *ряса*, подрясник; епископа - саккос, большой омофор, епитрахиль, подризник, жезл (посох), палица, митра, панагия, малый омофор, архиереская мантия; монашеские - параманд, аналав, куколь, кlobук, мантия, скрижали; *светлые облачения*, *темные облачения*

IV. ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ, ВОЛЕВЫЕ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ДЕЙСТВИЯ И СОСТОЯНИЯ

- **Молитва (домашняя):** утренняя, на сон грядущим перед началом и по окончании всякого дела, перед учением и после учения, перед принятием и после принятия пищи; молитва о путешествующих, о умерших, в час беды и нашествия врагов, заздравная, Ангелу Хранителю

- **Богослужения (церковные молитвословия):** Боженственная Литургия (обедня); проскомидия, Литургия оглашенных, Литургия верных, малый вход, апостольское чтение, евангельское чтение, великий вход, освящение даров (пресуществление) заамонная молитва; Литургия Преждеосвященных Даров; ектении (великая, малая, сугубая, просительная, заупокойная); всенощное бдение, вечерня, вечерний вход, лития и благословение хлебов; утренняя, полиелей; отпуст, молебен, акафист, панихида, **лития*** (в смысле: "краткая заупокойная служба"), сорокоуст; [**начал (малый, большой; прощальный, общительный), приходные и исходные поклоны (семипоклонный начал)**]

- **Таинства Церкви:** крещение, миропомазание, покаяние, евхаристия (причащение), брак, елеосвящение, посвящение в диаконы, во священники, в епископы (хиротония), в патриархи (интронизация); наречение имени, пострижение волос, исповедь, обручение, венчание

V. ЧЕЛОВЕК КАК ЧЛЕН ПРАВОСЛАВНОГО ОБЩЕСТВА

- **Общие понятия:** *имя, фамилия*; брат, собрат, сестра, отец (бабушка), мать (матушка)

- **Семья:** брак; семья, супруги; обыск, обручение, венчание

- **Духовное родство:** **восприемник (крестный отец)*, восприемница (крестная мать)*, воспринятый***, духовный отец, духовное чадо (духовный сын, духовная дочь)

VI. КОММУНИКАЦИЯ МЫСЛЕЙ И ЧУВСТВ

- **Воспитание, образование:** Закон Божий (катихизис); **церковно-приходская школа**; воскресная школа; **православная гимназия**; духовная академия, *духовная семинария*, **богословский институт**; **богословско-пастырский, катехизаторский, педагогический факультет, факультет церковных художеств, факультет церковного пения**; **дневное отделение, вечернее отделение, отделение экстерната**; *обучение на стационаре, обучение в заочном секторе*; доктор, кандидат, **магистр богословия**; **профессорский стипендиат**

- **Церковное искусство:** антифон, акафист [*акафисто*], богородичен, величание, эксапостиларий, задостойник, икос, ипакой, ирмос, канон, кондак, многолетие, седален, прокимен, славословие, стихира, тропарь; *напев* (знаменный - **столповый**, греческий, **киевский, валаамский**), **демественное пение**, [*анененайки*], *восьмигласное пение*, певческая капелла, церковный хор; **звон, благовест*, трезвон*, двузвон*, перезвон*, перебор*** (похоронный, погребальный звон), **всполюшный (набатный) звон*, красный ("во вся тяжкая") звон***; икона иконопись (иконография), фреска, мозаика

- **Печать, произведения печати:** православная [**старообрядческая**] газета, православный [**старообрядческий**] журнал; Евангелие, Апостол, Псалтирь, Служебник, Часослов, Требник, Книга молебных пений, *Октоих (Осмогласник)*, Минея (месячная, общая, праздничная), Триодь (постная, цветная), *Типикон (Устав)*, Ирмологий; молитвослов, акафистник; *церковный календарь*; православная книга; духовная библиотека

- **Христианский быт (орфопраксия);** богомолье, **странничество**, паломничество; **говение***

- **Народные традиции и обычаи:** именины ("день Ангела"); **задушные поминки**; сочельник; **святки, святочные гаданья**; **масленица, кулачный бой**; **обряд шествия Святителя на осяти**; **обжорная пятница**; **клевальная суббота, Семицка неделя, Радоница, тещины вечерки, золовкины посиделки, бабины (бабы каши), Юрьев день (великий Егорий), великий Николин день, Иванов день (Ивана-Купала), Иван-Постный, яблочный Спас***

VII. ОТНОШЕНИЯ ЛЮДЕЙ

- **Помощь**; духовник, **старец***, исповедь, наставление, поучение, назидание, епитимья

- **Награда**: орден (**Св. Владимира I-й степени**); наградный золотой крест; право ношения двух панагий, **право ношения митры**

- **Доход, отношения обладания, собственность**; пожертвование; ктитор, приложник; пособие, пенсия, добровольные взносы епархиальных управлений, добровольные отчисления приходов и духовенства

- **Приветствие, прощание**; здороваться, **христосоваться***, обниматься, целоваться

VIII. ТРУДОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА

- **Общие понятия**: послушание, рукоделие; монастырское хозяйство; свечная мастерская; цех по производству церковных облачений, икон

IX. ОРГАНИЗАЦИЯ ЦЕРКВИ

- **Устройство Церкви**: миряне, священнослужители, иночесто; епископ, архиепископ, митрополит, *патриарх*, **местоблюститель Патриаршего престола**, викарий (наместник), **патриарший экзарх**; иерей (пресвитер), протоиерей (протопресвитер), **митрофорный протоиерей**, благочинный приходских церквей, старший благочинный, благочинный монастырей; диакон, протодиакон, **архидиакон, великий архидиакон**; монах, монахиня, иеромонах, игумен, игумения, архимандрит; иподиакон, псаломщик, пономарь; послушник, **рясофорный послушник***

- **Система монастырской жизни**: *киновия* (общежительность), идиоритмия, отшельничество (пустынничество); *монастырский устав*

- **Органы церковной власти**: Поместный Собор, Священный Синод, канцелярия Патриарха, **управляющий делами Патриархии, Учебный комитет, Отдел внешних церковных сношений, Издательский отдел, Хозяйственное управление, Пенсионный комитет**; Епархиальный совет; цековно-приходской совет

- **Административные единицы Церкви**: митрополия, епархия, экзархат, благочиние, приход, церковная община, **духовная миссия, Патриарший приход, подворье, представительство Патриарха**

- **Старообрядческие направления (согласия) и их разделение**: [беспоповцы-федосеевцы, аристовы, титловцы, тропарщики, даниловцы, филипповцы, адамантовы, аароновцы, поморцы, самокрещенцы, рябиновцы, дырники, мелхиседеки, странники (бегуны), часовенные; ветковцы (беглопоповцы) - диаконовское согласие, лужковцы, тульское согласие, бугровцы; единоверы, нетовцы - отрицанцы, подначальники, староспасовцы, новоспасовцы, отрицанцы, немоляки; поповцы]

При лингвокултуролошкој анализи лексике која опслужује религијско-црквену сферу потребно је обратити пажњу на неколико момената: 1. појаве лексичке нееквивалентности и фонске непотпуне еквивалентности; 2. историзме; 3. позајмљенице као показатеље живог интеркултурног дијалога у овој области, и 4. лингвокултуролошки маркиране лексеме са унутарњом формом.

У области лексике из дате лингвокултуролошке сфере могућно је говорити о постојању или одсуству *еквивалентности* у односу на: а) блискородне културе (у оквиру православног ареала), б) нешто удаљеније (културе других хришћанских конфесија) и в) удаљене (нехришћанске) културе. Тако су, рецимо, руске лексеме *Рождество*, *Воскресение (Пасха)*, *Святая Троица*, *архангел*, *мученик*, *крест*, *алтарь*, *литургия* нееквивалентне у односу на језичку ситуацију у нехришћанским заједницама; неправославне културе (базиране на римокатолицизму и протестантизму) немају еквивалента за лексеме као што су *икона*, *иконостас*, *фреска*, *попадџа*, *патриарх*, док поређење у оквиру православних култура открива реалије и одговарајуће лексеме својствене само једној од њих (рус. *пасха* у знач. послastiце, *знаменный роспев*, *странничество*, срп. *бадњак*, *слава*, *светосавље*) или еквивалентне у односу на друге православне културе, а непознате култури са којом се пореди (нпр. рус. *юродивый*, скуф, *аненейки* имају еквиваленте у грчком, али не и у српском језику и култури). Упоредивањем руске културно маркиране лексике из религијско-црквене сфере са јединицама српског вокабулара долазимо до следеће типологије односа према врсти нееквивалентности (исп. Томахин - Фомин 1986, 254-256):

1. **Денотативна нееквивалентност** (лексеме се односи на предмет, појам или ситуацију потпуно непознате другој култури): овакви примери (означени у идеографском списку полуфетом) најзаступљеније су, како видимо, у тематским групама "годишњи богослужбени круг", "исхрана (православна трпеза)", "васпитање и образовање", "црквена уметност", "народне традиције и обичаји", "устројство Цркве", "органи црквене власти", а читава једна тематска група - "староверски правци и њихова подела" - садржи искључиво лексеме потпуно непознате култури са којом се врши поређење (у овом случају српској). Најслабије је нееквивалентност репрезентована у тематским групама које означавају реалије општецрквеног карактера, где је национално-културна модификација готово изостала ("материјални и духовни свет", "храм и његово устројство", "одећа", "емоционалне, волитивне и интелектуалне радње и стања", "односи међу људима", "систем манастирског живљења").

У супротном смеру конфронтирања (од српског ка руском језичком материјалу) испољиле би се, прелиминарно посматрано, сличне тенденције (примери: *крсна слава*, *патарице*, *заветна слава*, *чесница*,

чуваркућа, василица, славски колач, славско жито, Детинци, Материце, Оци, запис, положајник, долибаша, светосавље, писаније, парохијал, синђел, протосинђел, Верско добротворно старатељство и сл.);

2. **Денотативна еквивалентност уз неједнако језичко означавање** (реалија је присутна у обема културама, али у једној од њих не поседује свој посебни језички израз). Лексеме из ове подгрупе (означене у идеографском списку полуфетом са звездицом) углавном имају конкретно, најчешће предметно, каткад и процесуално значење, а дистрибуирају се по тематским групама "годишњи богослужбени круг", "исхрана", "православни дом", "храм и његово устројство", "богослужења", "духовно сродство", "црквена уметност", "ортопраксија", "односи међу људима", "организација Цркве". Конкретност предметног или процесуалног значења карактеристична и за српске лексеме овога типа (*задужбина, задужбинар, тромирити, једноничити, калуђеруша, метоx*).

3. **Функционална сличност различитих реалија**, нпр. *Радоница - побусани понедељак, рождественское полено - бадњак, рождественская елка - бадњак, кутья - кољиво, Духовная Академия - Богословски факултет, управляющий делами Патриархии - Патријаршијски управни одбор, манастирски благочинни - канонарх, епископ, и*

4. **Функционална различитост истих или сличних реалија**, нпр. *манастирски благочинни - намесник, расходчик (палатни) - економ, яйцо от первого христосования - чуваркућа, свеча - славска свећа, икона - славска икона, кулич - куглов, кулич - владичин хлеб, итд.*

Контрастивна лингвокултурологија посебно занимање показује за *фонску лексику*, сачињену од јединица које на појмовном плану имају еквиваленте у другом језику, али се не подударају на семантичко-асоцијативном плану (у свести носилаца одређеног језика и припадника дате културе те се лексеме асоцирају са извесним екстра лингвистичким - историјским, етнографским, амбијенталним, климатским итд. - знањима или показују посебну емоционално-експресивну маркираност, при чему фон није сачињен од индивидуалних асоцијација, већ је то "принадлежност језика, явление массового, общественного, т.е. языкового, сознания" [Верещагин - Костомаров 1983, 58]. Рецимо, лексички фониви руског *манастирь* и српског *манастирнису* потпуно еквивалентни, с обзиром на различитости у погледу издржавања обитељи (у српској култури имамо у виду "писанија", метоxе, прњаворе), народних традиција везане за одласке у манастир (*сабори* у српским земљама, одн. *богомолје* и *странничество* међу Русима), историјата развоја монаштва у једној и другој средини, итд. Или: историјски фон речи *камилавка* (ваљкаста капа, првенствено калуђера, а затим и свештеника) у руској култури укључује и подсећање да је све до реформи патријарха Никона она имала изглед грчке монашке капе (скуфије),

те да такве капе староверско свештенство носи до данас. Или: *нателный крест* код Руса посебно симболичко значење, а на полеђини је исписан текст "Да воскреснет Бог, и расточатся врази Его" или "Спаси и сохрани"; носи се на грудима испод одеће, а добија се на крштењу, при чему, по убеђењу старовераца, једном стављени крст не треба скидати са себе без веће потребе, а приликом поновног стављања обавезно ваља изговорити молитву: "Господи Исусе Христе сыне Божий, благослови и освяти и схрани мя силою Креста Живоносного Ти", а све ове колективне асоцијације нису својствене носиоцима српске културе. Нагласићемо да се у оквиру исте националне културе фон може разликовати у зависности од њеног варијетета: рецимо, руски староверци лексему *акафисто* (редовно у овом облику, а не *акафист*, као код осталих православца) асоцирају искључиво са акатистом Пресветој Богородици и неколицином дела овога жанра црквеног песништва, која су се употребљавала у Руса пре раскола, док припадници РПЦ знају за далеко већи број акатиста, писаних по обрасцу "Взбранной Воеводе" у част многих Светих, неретко и обједињених у посебне зборнике - акатистнике.

Са лингвокултуролошког становишта пажњу привлаче и *историзми* везани за духовну и црквену традицију; такви су у руском, примера ради, *извечные монастыри* (манастири који су се налазили у непосредној јурисдикцији митрополита и искључивој зависности од њих, попут Чудовог у Москви, Благовештењског у Нижњем Новгороду, манастира Св. Бориса и Глеба у Владимиру; израз датира из времена татарско-монголске поробљености), *общие* (манастири у којима су заједно живели монаси и монахиње, као обитељ Пресв. Богородице на Шеси, у Тверу, Васкрсења Христовог у Новгороду, итд; из истог периода), *особые, особь, сущие монастыри* (манастири са два-три црнорисца; израз настао сред. XVI в.), а у српском - из нешто ближе прошлости - *писанија, пръавор, нурија, цагара* (примери из Вуковог *Рјечника*). Има и случајева да је у једном језику одређена лексема историзам (рус. *синкелл*), док се у другом активно користи (срп. *синђел, протосинђел*); у Српској цркви данас је *синђел* монашки чин адекватан звању протонамесника код свештенства мирског реда, *протосинђел* одговара чину протојереја, а у Руској цркви та се два чина више не додељују.

У лексци из религијско-црквене сфере запажамо и присуство бројних *позајмљеница*, превасходно из грчког језика, које су одраз историјских околности (православна традиција пренета је на словенско - и источно, и јужно подручје - из Византије). Степен тога присуства варира у различитим лексичко-семантичким групама: тако, туђице су најзаступљеније у групама лексема које означавају организациону структуру Цркве - чинове и послушања (*епископ, архиепископ, митрополит, викарий, экзарх, иерей/пресвитер, диакон, протодиакон, игу-*

мен, архимандрит, иеромонах, епископ, канонарх, синкелл), богослужбене и ванбогослужбене одежде (стихарь, орань, фелон, епитрахиль, саккос, омофор, камилавка, аналав, параманд), свештене сасуде (потир, дискос, антиминос, рипиды, дикирий, трикирий), богослужења, молитвословља, дела црквеног песништва (литургия, проскомидия, полиелей, акафист, антифон, ексапостиларий, прокимен), док их у лексичко-семантичким групама "време (дневни недељни, годишњи богослужбени круг)", "исхрана", "духовно сродство", "ортопраксија", "народне традиције и обичаји" готово да и нема. Запажа се и релативно високо присуство црквенословенизама (типа преподобный, дарохранильница, лжица, куколь, скрижали итд.), што у руском сведочи о непрекинutom континуитету духовно-црквене традиције, а у српском ова је појава и додатни одраз интеркултурне размене и утицаја руске традиције.

Речима са унутарњим обликом, чији се буквални смисао формира од значења коренских и афиксалних морфема у њиховом саставу, такође се изражавају колективне представе и фонска знања занимљива са становишта лингвокултуролошких испитивања. Међу лексемама које именују реалије из религијско-црквене сфере уочавамо да има доста оних чија је семантика видљива са синхронијске тачке гледишта и стога културолошки информативна за данашње носиоце језика, нпр. *полунощница, повечерие* (називи богослужења), *дароносица, дарохранильница, семисвечник* (називи сасуда), *надбедренник, подрясник, подризник* (делови богослужбене и ванбогослужбене одеће), али има и случајева где је унутарња форма "удаљенија", одн. открива се једино понирањем у етимологију речи, разуме се, са истовременим реконструисањем културолошко-историјског фона: монах (грч. μοναχ - "сам усамљен" - μοναζειν "бити сам, живети усамљенички, самотовати", μοναστης - "усамљеник"), *манастир* (грч. μοναστηριον - "удаљено, забачено, усамљеничко обиталиште"), *инок* - црквсл. инокъ ("название имеет от того, что иначе должен вести жизнь свою от мирского поведения" - Речник Дјаченка), *задостойник, наперсный крест*, итд.

У лексикографској пракси презентација и интерпретација културно маркиране лексике може се базирати на два основна приступа - транслацији и трансмутацији. *Транслација* се у лингвокултурологији и теорији комуникације поима као општење усмерено на социјализацију личности у оквиру датог језичког и културног колектива, које извире из кумулативне функције језика, а *трансмутација* се везује пре свега за општење међу представницима различитих етничких култура, подразумевајући "все разновидности общения, в результате которого в социокоде, в одном из фрагментов и в соответствующем канале трансляции появляются новые элементы знания, или модифицируются наличные или происходит, и то, и другое" (Петров

1991, 44). Примењено на област лексикографије, о транслацији би се, по нашем мишљењу, могло говорити на нивоу обраде чланка у једнојезичном речнику о трансмутацији - у преводном речнику, а о хибридном типу семантизације (транслација праћена трансмутацијом) - при лексикографској интерпретацији историзама и лексема са унутарњом формом у двојезичном речнику.

Ограниченост обима једног оваквог прилога условила је да истраживање руске лексике из религијско-црквене сфере, потенцијално веома разуђено, са богатим материјалом и мноштвом праваца испитивања, за ову прилику сузимо насамо један фрагмент - на проблематику њене интерпретације у преводним (руско-српским) речницима. Циљ нам је да идентификујемо основна начела њене валидне лексикографске обраде и укажемо на типичне пропусте у овој области.

Најједноставнији случај лексикографске трансмутације јесте прихватање информације посредством кода друге културе (културе језика на који се преводи). Овакав приступ даје добре резултате при семантизацији оних лексема које се карактеришу лексичком и фонском потпуном евивалентношћу у оба језика, нпр. *алтарь* - олтар, *послушник* - искушеник, *поручи* - наруквице, *исповедь* - исповест, *викарий* - *викарни епископ*. Али тај је поступак неостварљив код нееквивалентне и контраиндикован код фонске лексике, изузев уколико се лексикограф определи за презентацију ширег коментара напореда са еквивалентом из кода друге културе, нпр. *клубук* - панакамилавка (камилавка, превучена копреном која се остраг спушта на плећа; у калуђера панакамилавка је црна, а у митрополита бела (РК); *лампада* - кандило (веће, велико) (РК); *мантия* - мантија (калуђерска горња хаљина без рукава, сва црна, а у архијереја љубичасте боје с украсима на грудима који означају Стари и Нови Завет) (РК). Неадекватна примена овог поступка може узроковати грешку идентификационе акултурације, о којој ћемо још говорити.

За нееквивалентну и лексику фона далеко нам се примеренијим чини приступ при коме се информација најпре прихвата адекватно коду изворне културе, да би уследила трансмутација у код властите културе (културе језика на који се преводи), са пратећом акумулацијом, трансформацијом или преформулацијом информације у друге категорије. У традиционалној терминологији, оваква лексикографска интерпретација подразумева транскрипцију праћену описним коментаром, нпр.: *киот* - кијот (оквир за икону; ормарић с иконама) (РП), одн. иконе (као мали ормарић, са стакленим враташцима, обешен о зид, у ком се држе иконе у кући) (РК); *просфора*, *просвира* - просфора (посвећен крух у православној цркви) (РП); *кулич* - кулич (ускршњи колач) (РП); *пасха* - пасха (ускршње слатко јело од сира) (РП). Овај приступ може имати и своју редуковану варијанту, добијену изостављањем првог елемента (транскрипције), као што показују примери: *кулич* - слadak ус-

кршњи хлеб ваљкастог облика (РМ); *пасха* - ускршњи колач од слатког сира са сувим грожђем (РМ); *красный угол* (под иконами) - почасно место (где седа нпр. гост) (РК). Ова варијанта највећу примену добија при лексикографској интерпретацији појава денотативне еквивалентности са неједнаким језичким означавањем: *пустынь* - заст. забачен, удаљен манастир (РС); *сорокоуст* - цркв. молитве за мртве у току четрдесет дана послје смрти (РП); *говенье* - рел. духовне вјежбе, пост. припрема за причест (РП); *трезван* - ударање на сва звона (у цркви) (РК); *благовест* - звоњење звона за црквену службу (РМ); *заговеться* цркв. разг. - омрсити се последњи дан прије поста (РП), итд. а присутна је и приликом семантизације лексема са унутарњом формом, нпр. *многолетие* цркв. - пјевање "многая лета" (РП).

И у првом и у другом случају при лексикографској обради може доћи до битних измена у квалитету и квантитету лексикографске информације. Грађа ексцерпирана из нашег лексикографског корпуса показује да се те измене крећу у три основна правца;

1. **редукција информације** (или услед објективног одсуства услова за њен пријем у коду друге културе, или услед необавештености лексикографа): *клобук* - камилавка (РП) (треба: панакамилавка); *јуродивый* - слабоуман, суманут, сулуд, душевно заостао; суманут просјак-пророк (по народном вјеровању) (РП) (понуђено решење, премда информативније у односу на све друге лексикографске изворе, занемарује посведоченост русизма *јуродиви* у више речника српског (српско-хрватског) језика; у *Лексикону страних речи и израза* М. Вујаклије дата је веома исцрпна и адекватна семантизација: "*будала Христа ради*, назив апостола Павла и осталих апостола; Руси сматрају да се на оваквим јуродивима, лудацима од рођења, испољила воља божија, због чега их називају "божијим људима" и вјерује да имају моћ прорицања; у V веку: они који су се излагали руглу и исмевању сматрајући то моралним савршенством" исп. [Ајдуковић 1997, 197], тако да би најадекватније решење и у преводном речнику било остављање русизма са евентуалним пропратним коментаром); *странник* - (стар.) путник-богомолац (РМ) (изостала је информација о томе да је реч о особама без сталног боравишта, које често нису имале никакве имовине ни крова над главом, а време су проводиле у лутању од једног до другог манастира или "странопримца", домаћина који би им пружао уточиште); *блаженный* - 1. блажен, пресећан; 2. сулуд, приглуп (РС) (редукција је последица неконстатовања специфичног теолошког, термилошког значења лексеме: назив чина канонизованих јуродивих и још неких "скривених Светих", попут Григорија, патријарха Антиохијског, Никите Цариградског и др.);

2. **идентификациона акултурација**, "склонение на собственные нравы" у терминологији Ј. Ј. Прохорова (Прохоров 1997, 21), одн. изједначавање лексеме која подлеже семантизацији са реалијама и пред-

ставама из властите националне културе: монашество - редовништво, монаштво (РП) (занемарене су разлике у историјском развоју, организационој структури и функцијама католичког редовништва и православног монаштва); *четки*- круница, бројанице (РП) (круница и бројанице се разликују по изгледу); *молебен* - тедеум, служба божја захвалница, благодарење (у правосл.) (РП) (нису узете у обзир литургијске разлике између двеју цркава); *обедња* - литургија, миса (РП) (исто); *Ваше (их, его) Преподоби* - велечасни (РС) (титулисање својствено католичкој, али не и православној култури, којој, узгред, припада аутор); *рјаса* - свештеничка мантија, сутана (РС) (*сутана* је одећа католичког свештеника која се носи изван богослужења, *реверенда*, и њој у руском језику функционално, али не и по изгледу одговара *подрясник*); *кулич* - куглов (РК), одн. владин хлеб (РС) (реч је о блиским реалијама које су функционално различите);

3. **проширивање информације**, односно приписивање лексеми која се семантизује својства које носиоци кода дате културе не уочавају или проширивање обима њеног значења у преводу: *заговенье* - цркв. месне покладе, месопуст (РС) (не морају бити у питању само месне, већ и сирне покладе); *преподобный* - цркв. преподобни, свет, пресвет (РС) (треба искључиво: преподобни); *обедња* - служба (у цркви) (РК) (уместо: литургија), итд.

Спроведена анализа показује да руска лексика из религијско-црквене сфере представља у идеографском смислу веома разгранат и културолошки хетероген систем чије је транспоновање на друге језике (а као што видимо, и блискосродне, који уз то опслужују генетски и функционално блиску културу, у оквиру исте конфесионалне припадности) везано са немалим тешкоћама. Стога је и при лексикографској обради одредница неопходно узимати у обзир податке до којих долази конфронтациона лингвокултурологија, те неизоставно консултовати и екстралингвистичке (превасходно теолошке) изворе.

ЛИТЕРАТУРА

Ајдуковић 1997 - Ј. Ајдуковић, *Русизми у српскохрватским речницима. Принципи адаптације. Речник*. Београд, 1997, 331 с.

Верещагин - Костомаров 1983 - Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров, *Язык и культура*, М., 1983, 267 с.

Воробьев 1996 - В. В. Воробьев, *Теоретические и прикладные аспекты лингво-культурологии*. Автореф. дисс. ... д-ра фил. наук. М., 1996, 40 с.

Маслова 1997 - В. А. Маслова, *Введение в лингвокультурологию*, М., 1997, 207 с.

Морковкин - Курочкина 1982 - В. В. Морковкин, И. М. Курочкина, *О страноведческом потенциале лексического ядра современного русского языка*. [В. сб.]: Е. М. Верещагин (ред.), *Словари и лингвострановедение*. М., 1982, 62-72.

Петров 1991 - М. К. Петров, *Язык, знак культура*. М. 1991, 328 с.

Прохоров 1997 - Ю. Р. Прохоров, *Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку уностранцев*. М., 1997, 228 с.

Томахин - Фомин 1986 - Г. Д. Томахин, Б. Н. Фомин, *Проблематика сопоставительного лингвострановедения*. [В сб.]: VI Конгресс МАПРЯЛ. Доклады советской делегации. М., 1986, 252-261.

Ксения Кончаревич

РУССКАЯ ЛЕКСИКА ИЗ РЕЛИГИОЗНО-ЦЕРКОВНОЙ
СФЕРЫ И ЕЕ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ
(сопоставительный лингвокультурологический подход)

Резюме

В статье делается попытка выявить идеографические и лингвокультурологические особенности русской лексики из религиозно-церковной сферы и рассмотреть принципы ее презентации и интерпретации в двуязычных (русско-сербских) словарях.

В качестве исходной основы для исследования послужило составление базового идеографического списка русской лексики, обслуживающей сферу православной веры (включая и ее старообрядческую интерпретацию) и Церкви; список насчитывает свыше 500 лексем. Особое внимание в процессе лингвокультурологического анализа уделяется безквивалентной и фоновой лексике, историзмам, заимствованиям и словам со внутренней формой. Анализ лексикографической практики показал наличие двух основных принципов подачи данного материала - трансляции и трансмутации, с возможными гибридными формами. Основными ошибками при лексикографической интерпретации данного круга лексики являются расширение информации, редукция информации и идентификационная аккультурация ("склонение на собственные нравы").